

SATIRARASI TÜRKÇE KUR'ÂN TERCÜMELERİNİN BİRBİRİ İLE İLGİSİ VE TASNİFİ ÜZERİNE*

Upon the Classification and Correlation of Interlinear Turkish Translation of Quran

Yaşar ŞİMŞEK**

Gazi Türkiyat, Bahar 2019/24: 47-65

Öz: Kur'ân-ı Kerim'in Türkçeye yapılan ilk tercümeleeri literatürde satırarası veya satıraltı denilen yöntemle kelime kelime hazırlanan tercümelerdir. Bu tercümeleer arasındaki benzerlikler, nüshaların ortak bir eserden kopya edildiklerini düşündürmektedir. Mevzu bahis edilen tercümelerin birbiri ile ilgisi konusunda yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu makalede Türkçe satırarası Kur'ân tercümelerinin birbiri ile ilgisi ve tasnifi üzerinde durulacaktır. Çalışma, Doğu Türkçesinde Karahanlı-Harezmi Türkçesi ile yapılan 7 nüsha ve Anadolu sahasında Eski Anadolu Türkçesi ile yapılan 27 nüshayı kapsamaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in Türkçeye yapılan tefsirli tercümeleri ile karışık dilli tercümeler kapsam dışı bırakılmıştır. Nüshaların karşılaştırılması için verilen örnekler, makalenin hacmi gereği metin yayınları yapılan nüshalar ile sınırlandırılmıştır. Kur'ân'ın Doğu Türkçesine yapılan ilk satırarası tercümeleri 3 grupta; Eski Anadolu Türkçesi satırarası Kur'ân tercümeleri ise 4 grupta sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Türkçe Kur'an Tercümesi, Satırarası, Satıraltı

Abstract: The first Turkish translations of Quran are the translations arranged by word for word which is called interlinear technique in literature. Similarities between these translations suggest that the transcripts are copied by a common work. There isn't enough study about the correlation of translations that are mentioned. In this article, it is going to be laid emphasis on the classification and correlations of interlinear Turkish translation of Quran. The study includes 7 transcripts which are arranged by Khrakhanid-Hwazerm Turkish and 27 transcripts which are arranged by Old Anatolian Turkish in Anatolian field. Tafsirs and "olga-bolga" language translations are excluded. The examples which are given for comparing the transcripts are limited due to volume of the article. The first interlinear East Turkish translations of Quran are classified in 3 groups and interlinear Old Anatolian Turkish translations of Quran are classified in 4 groups.

Keywords: Quran, Turkish Quran Translation, Interlinear

GİRİŞ

Tarihin başlangıcından günümüze Gök-Tanrı, Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık, Musevilik gibi farklı dinlerin mensubu olan Türkler, IX-X. yüzyıllarda İslamiyet'i kabul ederek yeni bir dinî muhite girmiştir. İslamiyet'i seçen Türk boylarının başlangıçta karşılaştığı en büyük problem şüphesiz yeni girmiş oldukları dinin

* Bu makale, "Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur'ân Tercümesi (Topkapı Nüshası, Giriş - Metin - Notlar - Dizin), Kırıkkale, 2017." künyeli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Giresun / TÜRKİYE. ysimsek55@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4532-8467>. Gönderim Tarihi: 17.01.2019 / Kabul Tarihi: 07.05.2019.

gerekliliklerini anlama ve hayatlarının bir parçası hâline getirme sürecinde yaşanmıştır. Yeni bir dinî muhite giren Türkler, kutsal kitapları olan Kur'ân'ın tercümesine ihtiyaç duymuş, bu ihtiyaç bir süre sonra Kur'ân metninin hemen altına kelime kelime yapılan tercümeyle giderilmeye başlamıştır. Karahanlılar döneminde başlayan tercüme faaliyetleri Anadolu'ya yerleşen Türkler tarafından da devam ettirilmiş, bugün elimize birçok kütüphanede muhafaza edilen çeşitli Kur'ân tercümelemleri ulaşmıştır.

Eldeki bilgilere göre Kur'ân-ı Kerîm, önce Farsçaya tercüme edilmiştir. Samanoğullarından Mansûr b. Nuh (350-365/961-976) Kur'ân-ı Kerîm'in Farsçaya tercümesini resmen hükümet işi olarak ele almıştır. Aralarında Türk asıllı bilimlerin de bulunduğu Horasan ve Maveraünnehir âlimlerini toplayarak, Kur'ân'ın Farsçaya tercümesinin caiz olup olmadığı hususunda onlardan fetva aldıktan sonra, oluşturulan heyet Kur'ân-ı Kerîm'i, İbn Cerîr et-Taberî'nin 40 cilt olan *Câmiu'l-Beyân* adlı tefsirinin kısaltılmış şekliyle beraber Farsçaya çevirmiştir. Bu tercüme, Kur'ân-ı Kerîm'in zamanımıza ulaşan ilk tercümesi olup satırarası bir nitelik taşımaktadır. Farsça kelimeler, Farsçanın söz dizimi kuralları dikkate alınmaksızın Arapça kelimelerin altına yazılmıştır. Bu ilk Farsça Kur'ân tercümesi, Türkçe ilk Kur'ân tercümesi için de bir model olmuştur (Özkan 2010: 518-519).

Kur'ân'ın Türkçeye çevirisinin ilk defa, nerede ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Ele geçen nüshalar arasında en eski olanları, Karahanlı Türkçesi özellikleri göstermektedir, ancak bugüne kadar, Karahanlı döneminde yapıldığından kesinlikle emin olduğumuz herhangi bir nüsha bulunamamıştır. En eski nüshaların ya istinsahı yoktur ya da 14. yüzyıl gibi geç bir dönemde istinsah edilmiştir.

Kur'ân'ın en eski tercümelemleri, Karahanlı Türkçesi ile, Arapça orijinal metnin hemen altına kelime kelime tercümelemlerdir. Bu usulle yapılmış, Harezmi Türkçesi özellikleri gösteren nüshalar da bulunmaktadır. Doğu sahasında kullanılan bu yöntem, Anadolu'da da bir süre devam ettirilmiş, daha sonra, bu usulle yapılan tercümelemlerin yerini tefsirler almıştır.

Anadolu sahasında, istinsah tarihi bilinen en eski satırarası tercüme 1401 tarihini taşır. 1401 yılına kadar Anadolu Türkçesi ile, Yunus Emre, Gülşehri, Âşık Paşa, Hoca Mes'ud gibi şahsiyetlerin kaleminden çıkmış Türk dili tarihi için pek mühim eserler vücuda getirilmişti. Anadolu sahasında verilen eserlere bakılarak, Türkçenin Kur'ân kavramlarını rahatça karşılayabileceği anlaşılır, fakat satırarası Kur'ân tercümelemlerinin Anadolu sahasında 15. yüzyılın başı gibi geç bir dönemde başlaması ancak yöntemin Anadolu'da geç kullanılması ile açıklanabilir. Anadolu sahasında, 15. yüzyıldan önce yapılmış pek çok süre tefsiri bulunması ve *Cevâhirü'l-Asdâf* gibi çok sayıda yazması bulunan bir tercümenin varlığı durumu böyle izah etmemizi gerektirmektedir.

Satırarası Kur'ân tercümelemlerinde Arapça her kelimeye Türkçe karşılık bulunması esas olduğu için bu eserlerde Türkçenin ifade gücünü ve zengin kelime hazinesini

görmek mümkündür. İslami terimlere Türkçe karşılıklar verilirken müellif veya müstensihin tasarrufta bulunması tercüme edilen eserin kutsal bir kitap olması hasebiyle sınırlı olmasına rağmen her nüsha Türkçe söz varlığı çalışmaları için oldukça ehemmiyetlidir.

Satırasası Kur'ân tercümelerinde Arapça bütün kavramlara bir karşılık verilmesi esastır ve tefsire genellikle yer verilmez. Bazı istisnai durumlarda Arapça kavrama karşılık gelen Türkçe kelimeler için açıklama yazıldığı görülebilir. Cümle, özne + tümleş + yüklem sıralamasında dizilmeyebilir. Tamlamalarda tamlayan tamlanandan sonra gelebilir ve çokluk bildiren sayılardan sonra gelen isimler çokluk eki alabilir. Türkçe söz dizimi özellikleri görülmemesine rağmen İslami terimlerin Türkçe ile karşılanabildiğini; Türklerin İslam inancını hayatlarının bir parçası hâline getirme aşamasında Kur'ân-ı Kerim'i nasıl anladıklarını göstermesi bakımından satırasası Kur'ân tercümeleri Türk dili ve kültür tarihi çalışmaları için ehemmiyetli eserlerdir.

Kur'ân tercümelerinin bir başka dikkate değer yönü de, Kur'ân'ın hayatın bütün yönlerini düzenleyen hukuki nitelikli bir eser olması bakımından çeşitli alanlarla ilgili kelimeleri ihtiva etmesidir (Küçük 2014: 25). Yani satırasası Kur'ân tercümeleri, sözlükçülük çalışmaları için son derece değerlidir. Kelimeler, Arapça kavramlara karşılık olarak yazıldığı için anlam değişmelerinin takip edilmesi de kolaylaşmaktadır.

Kur'ân'ın ilk defa tercümesi Farsçaya satırasası yöntemle yapılmıştır. Bu yöntem, Türkçeye uygulanmış, Anadolu sahasında çok sayıda satırasası Kur'ân tercümesi oluşturulmuştur. Türk dilinin zengin kelime hazinesinin tespiti için satırasası Kur'ân tercümeleri üzerinde tek tek çalışma yapılması, nüshaların birbiri ile karşılaştırılması, anlam değişmelerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu hususta öncelikle kütüphanelerde muhafaza edilen tercümelerin metin ve sözlük yayınlarının yapılması elzemdir.

Türkçe Kur'ân tercümelerinin söz varlığının tamamen Türkçe kökenli kelimelerden oluştuğunu iddia etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Tercümeler, öncelikle kendi sahasında ve yazıldıkları döneme göre değerlendirilmelidir. Bazı tercümelerin -müellif veya müstensihin tasarrufu ile- Arapça söz varlığının etkisi altında olduğu rahatça gözlenebilir. İstinsah tarihi bilinen Anadolu sahasına ait en eski satırasası Kur'ân tercümesi Bursa Nüshasıdır. Küçük'ün çalışmasına göre 2844 madde başı kelimenin 1212'si alıntıdır (2014: 77). Bir tercümenin istinsah tarihinin eski olması, o tercümenin Türkçe söz varlığı açısından zengin olduğunu göstermez.

Türkçe Kur'ân tercümelerinin tamamının büyük bir titizlikle yapıldığını söylemek de doğru olmayacaktır. Bazı tercümeler, doğrudan doğruya Farsça tercümenin tercümesidir. Mesela British Library Nüshası, şüpheye yer bırakmayacak şekilde Farsçadan tercüme edilmiştir. "Türkçe tercüme çok büyük oranda Farsça kısma uygunluk göstermekte, Arapçadan Farsçaya tercüme yapılırken bir yanlışlık yapılmışsa bu yanlışlık aynı şekilde Türkçe kısımda da görülmektedir. Ayrıca Farsça

kısımda boş bırakılan yerler Türkçe kısımda da boş bırakılmıştır. Bu durumdan hareketle tercümanın Arapçayı -en azından yeterince- bilmediği anlaşılmaktadır.” (Gül 2014: 14). Yine Gül’ün bazı tespitlerine burada değinmek yerinde olacaktır:

“43a2=21: 33 “gemü” (Ar. felek, Far. keştî) Arapça metindeki *felek* sözcüğü yanlış bir şekilde *fülk* okunmuş ve Farsçaya *keştî*, Türkçeye de *gemü* olarak tercüme edilmiş.

53b5=21: 104 “yazmaçlık” (Ar. tayy, Far. nuvišten) Farsçadan Türkçeye tercüme yapılırken bazen Farsça sözcükler de yanlış okunmuş ve Türkçeye yanlış tercüme edilmiş. Örneğin burada Farsça “sarmak, dürmek” anlamındaki *nuvišten* sözcüğü “yazmak” anlamındaki *nevešten* sanılarak *yazmaçlık* şeklinde tercüme edilmiş.

113b5=25: 48 “peräkende” (Ar. nüşren, Far. perāgende) Arapça metinde sözcük *buşren* (müjdeleyici) yerine yanlışlıkla *nuşren* (dağılmış, yayılmış) yazıldığı için hem Farsçaya hem de Türkçeye yanlış tercüme edilmiştir.

205b1=30: 55 “yalan söylediler” (Ar. *efk*, Far. *durüg goften*) Yukarıdaki örneğe benzer şekilde burada da “döndürmek” anlamındaki Arapça *efk* sözcüğü yanlış olarak *ifk* okunduğu için tercüme de yanlış yapılmış.” (Gül 2014: 14-15).

Bu örnekler satırasarı Kur’ân tercümelerinin çeşitli açılardan değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. İlk Kur’ân tercümelerinde böyle bir durumun görülmesi olağan karşılanmalıdır, zira özellikle Anadolu sahasında Kur’ân’ın tercüme meselesi Farsçaya olduğu gibi devlet eliyle düzenlenmemiştir.

Kur’ân’ın Türkçeye satırasarı yöntemle yapılan çok sayıda tercümesi bulunmaktadır. Bu tercümelerin birbiri ile ilgisi hususu henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Bunun belli başlı sebepleri arasında, her tercümenin yüzlerce varak metin içermesini, bir nüsha üzerinde çalışma yapmanın dahi yıllar almasını gösterebiliriz. Bunun yanında, herhangi bir Kur’ân metnini çalışmanın belli başlı zorlukları da vardır. Kur’ân tercümesi çalışmalarında Arapça bilgisinin yanında Kur’ân bilgisi, çalışmaların doğru şekilde neticelenmesi için ehemmiyetlidir.

1. KONU KÜLLİYATI

	Yazmanın Bulunduğu Yer	Sahası	Kaynak
Rylands Nüshası	Manchester, Rylands Kitaplığı Arapça Yazmalar Bölümü No. 25-38	Karahanlı	Ata 2013
TİEM 73 Nüshası	Türk ve İslam Eserleri Müzesi	Karahanlı	Ünlü 2018
Özbekistan Nüshası	Özbekistan İlimler Akademisi, Ebu Reyhan el-Biruni Şarksinaslık Enstitüsü No. 2008	Harezmi	Üşenmez 2013

Harezmi / Hekimoğlu Nüshası	Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Camii No. 2	Harezmi	Sağol 1993-1995-1996
293 No.	İran / Meşhed Âstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi	Harezmi	Yazma
1007 No.	İran / Meşhed Âstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi	Harezmi	Yazma
2229 No.	İran / Meşhed Âstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi	Harezmi	Yazma
British Library Nüshası	British Museum OR 9515	Anadolu	Karabacak 2006; Gül 2014
Bursa Nüshası	Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi	Anadolu	Küçük 2014
Manisa Nüshası	Manisa İl Halk Kütüphanesi No. 931	Anadolu	Karabacak 1994-1995
Sivas Nüshası	Sivas Kongre ve Etnoğrafya Müzesi E. Y. 84/176	Anadolu	Yılmaz 1992; Akar 1992; Delice 1992; Eminoğlu 1992; Alper 1998; Kütükçü 2005; Küpeli 2006; Ayhan 2007;
TİEM 40 Nüshası	Türk ve İslam Eserleri Müzesi	Anadolu	Topaloğlu 1976
Polonya Nüshası	Uniwersytet Wroclawski, Biblioteka Uniwersytecka, Wroclaw (Polonya) Ms. Or. I-8	Anadolu	Yazma
Kayseri Nüshası	Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi No. 26786	Anadolu	Işıkan Yılmaz 2015
Önder Nüshası	Şahsi Kütüphane (Fahrettin Önder)	Anadolu	Toker 2011
Tokat Nüshası	Tokat Müzesi	Anadolu	Yazma
Cod. Or. 504	Leiden, Universiteitsbibliotheek	Anadolu	Yazma
Yz. B 1	Türk Dil Kurumu Kütüphanesi	Anadolu	Yazma
Yz. B 2	Türk Dil Kurumu Kütüphanesi	Anadolu	Yazma
Yz. B 3	Türk Dil Kurumu Kütüphanesi	Anadolu	Yazma
Yz. A 481	Türk Dil Kurumu Kütüphanesi	Anadolu	Yazma
Yz. A 498	Türk Dil Kurumu Kütüphanesi	Anadolu	Yazma
Yz. A 532	Türk Dil Kurumu Kütüphanesi	Anadolu	Yazma
Yz. A 547	Türk Dil Kurumu Kütüphanesi	Anadolu	Yazma
No. 247	Topkapı Sarayı Müzesi Koşullar Kitaplığı	Anadolu	Yazma
No. 270	Topkapı Sarayı Müzesi Koşullar Kitaplığı	Anadolu	Yazma
K. 252	Topkapı Sarayı Müzesi Koşullar Kitaplığı	Anadolu	Yazma

No. 18	Türk ve İslam Eserleri Müzesi	Anadolu	Yazma
No. 20	Türk ve İslam Eserleri Müzesi	Anadolu	Yazma
No. 74	Türk ve İslam Eserleri Müzesi	Anadolu	Yazma
No. 255	Türk ve İslam Eserleri Müzesi	Anadolu	Yazma
No. 257	Türk ve İslam Eserleri Müzesi	Anadolu	Yazma
No. 357	Türk ve İslam Eserleri Müzesi	Anadolu	Yazma
No. 508	Türk ve İslam Eserleri Müzesi	Anadolu	Yazma
MC. 0.11	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	Anadolu	Yazma

Tablo 1. İncelenen Türkçe Satırasası Kur'ân Tercümelere

Üzerinde detaylı olarak çalışma yapılmayan, varlığından haberdar olduğumuz, fakat detaylı olarak inceleme fırsatı bulamadığımız nüshalar şunlardır:

Ankara-Milli Kütüphane 06 Mil Yz B 502; Asım Köksal Nüshası; Breslav, Turc 12; British Museum Or. 1134; Bologna Üniversitesi Kütüphanesi No. 3060; Bursa Genel Kitaplığı No. 1; Cevdet Canbulat Nüshası; Dehri Dilçin Nüshası; Diyanet İşleri Başkanlığı No. 23; Erzincan Milli Kitaplığı Nüshası; Etnoğrafya Müzesi No. 10110; Etnoğrafya Müzesi No. 10113; Etnoğrafya Müzesi 14713; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdaî Efendi Bölümü No. 30; Hamburg Or 61; Hamburg 250; Maarif Vekaleti Kitaplığı 1001 Numara; Nuruosmaniye 136; Paris Bibliotheque Nationale Turc No. 19; Paris Supplement Turc 23; Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi No. 3; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi No. 265; Topkapı Sarayı Bahaettin Ersin Koleksiyonundaki Nüsha; Vakıflar Umum Müdürlüğü No. 57; Vakıflar Umum Müdürlüğü No. 87

Burada zikredilen nüshalar, satırasası yöntemle yapılmıştır. Bu nüshalara, satırıçi yöntemle yapılanlar ve tefsirler dahil edildiğinde Kur'ân tercümelerinin Anadolu sahasındaki sayısı yüzleri bulmaktadır. Kur'ân'ın Türkçeye yapılan tefsirî tercümelere (Doğu sahasında Orta Asya Kur'ân Tefsiri, Çağatay Türkçesi Kur'ân Tefsiri ve Yakub-i Çerhî Tefsiri; Batı sahasında Ebu'l-Leys es-Semerkindî Tefsiri, Cevâhirü'l-Asdâf; sure tefsirleri *vd.*) ve karışık dilli tercümelere bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

2. SATIRARASI TÜRKÇE KUR'ÂN TERCÜMELERİNİN BİRBİRİ İLE İLGİSİ HUSUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALAR, DEĞERLENDİRMELER

Tercümelerin birbiri ile ilgisi hususunda Abdülkadir İnan'ın 1950'li yıllarda yayımladığı yazılar, bu hususta yapılan ilk çalışmalardır. İnan, bu yazılarında 1950'li yılların koşullarında büyük bir iş başararak pek çok tercümeyle incelemiş, bunları tavsif etmiş ve ilim âlemine tanıtmıştır. İnan, bu yazılarında, listelemesini yaptığı tercümelere birkaç gruba ayırarak bir ya da iki kaynaktan türediklerini söylemiş; bir veya birkaç âyet üzerinden karşılaştırma yaparak pek çok nüshanın aynı olduğunu belirtmiştir. (*bk.* İnan 1991a-1991b-1991c).

Bu hususta Topaloğlu ise şunları belirtmektedir:

"Mevcut Kur'an tercümelerinin birbiriyle ilgisi konusunda bir fikir ileriye sürebilmek için, henüz gerekli çalışmalar yapılmış değildir. Bütün nüshaların tek bir kaynağa dayandığını veya diğer bir ifadeyle, eldeki tercümelerin birbirinden istinsah edilmiş muhtelif kopyalardan ibaret olduğunu ileriye sürmek, kanaatımızca, yanlış bir görüştür. Birkaç âyet tercümesini karşılaştırmak sûretiyle bir neticeye varmak, elbette ki mümkün değildir." "Filhakika, bütün "satırarası" tercümeler, ilk bakışta, birbirine benzer gibi görünür. Zira hepsi aynı metnin tercümesidir. Ayrıca tercümenin kaynakları da müşterektir, yani bu tercümeler, Arapça bazı tefsirlere ve onların izah şekillerine dayanmaktadır. Nitekim, üzerinde çalıştığımız nüshanın, Arapça üç tefsiri -Beyzavi, Medarik, Keşşaf tefsirlerini- kaynak olarak aldığını tespit etmiş bulunuyoruz. Diğer müşterek husus da tercüme metodudur. Yukarıda da söylediğimiz gibi, bu tercümeler, Kur'an'ın kelime kelime karşılığını verme esasına dayanmaktadır. Bu husus, mütercimim serbestçe hareket edebilmesine manidir. Metni yanlış tercüme etme korkusu veya diğer bazı mülâhazalarla mütercim, kelimelere belli ölçüler dahilinde mana verebilmektedir." "İşte bütün bunlar, araştırmacıyı, aslında belki de birbiriyle ilgisi bulunmayan bazı nüshaların, müşterek bir kaynaktan istinsah edilmiş olduğu sonucuna götürebilir." (Topaloğlu 1976: 4-5).

Boeschoten, "Translations of the Koran: Sources for the History of Written Turkic in a Multilingual Setting", adlı yazısında Harezmi Türkçesi Kur'an tercümelerinden Hekimoğlu Nüshası, Nehcü'l-Ferâdis, Çağatay Türkçesi Kur'an Tefsiri, Türk İslam Eserleri Müzesi 40 Numarada bulunan Anadolu sahasına ait satırarası Kur'an tercümesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Anadolu sahasına ait satırarası tercüme ve Cevâhirü'l-Asdâf metinleri üzerinden örneklerle, Türkçe Kur'an tercümelerinin birbiri ile ilgisi ve bağlantısı üzerinde durmuş, aradaki benzerliklere dikkat çekmiştir (bk. Boeschoten 2006).

Kök tarafından "Hakaniye Türkçesi Kur'an Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi" başlığıyla yayımlanan çalışmada, Orta Asya Kur'an Tefsiri, TIEM 73 ve Rylands Nüshaları seçilen ayetler özelinde karşılaştırılmış; üç eser arasındaki benzerliklere dikkat çekilmiştir. Sonuç olarak "TIEM 73 ve Rylands Nüshasının ortak bir asıl veya asıl nüshaya en yakın bir nüshadan birbirlerine yakın zamanlarda farklı farklı coğrafyalarda yazılmış olabileceğinin" altı çizilmiştir:

"TIEM 73, Anonim Tefsir ve Rylands'dan seçilen ayetlerin karşılaştırılmasından hareketle diyebiliriz ki, Farsçadan Türkçeye çevrilen ilk Kur'an çevirisinde kendi ağız söz varlıklarına zaman zaman başvurmuşlardır, ancak Türkçe metnin hâkim dili Hakaniye Türkçesidir. Bu, Hakaniye Türkçesinde bir asıl nüshanın varlığı ihtimalini güçlendirmektedir. Muhtemelen bu üç eser de asıl nüshadan kopyadır. ..." (Kök 2007: 119).

Üşenmez ise doktora tezinde nüshaların birbiri ile benzerliklerini seçilen metinler özelinde ortaya koymuştur (bk. Üşenmez 2013). Bunun dışında Üşenmez'in Özbekistan Nüshası ile TİEM 40 Nüshasını karşılaştıran "Eski Bir Kur'an Tercümesinin (Özbekistan Nüshası) 15. Yüzyıla Ait Bir Osmanlı Dönemi Kur'an Tercümesiyle Karşılaştırılması" başlıklı bir makalesi de bulunmaktadır (bk. Üşenmez 2011). İlgili makalede, Özbekistan Nüshası ile TİEM 40 Nüshası seçilen ayetler özelinde (Bakara suresi 23-35. ayetler) karşılaştırılmış ve aradaki benzerliklere dikkat çekilmiştir.

Mehmet Vefa Nalbant ve Ezgi Demirel, "Nehcü'l-Feradis'teki Ayet Tercümeleri ve Bunların Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümeleriyle Karşılaştırılması Üzerine" başlıklı yazılarında Nehcü'l-Feradis'te tercümesi yapılan ayetlerin Harezmi Türkçesi Kur'an tercümesi ve Karışık Dilli Kur'an tercümesi ile mukayesesini yapmıştır (bk. Nalbant – Demirel 2016).

İsmail Sökmen, "Satırlı Türkçe Kur'an Tercümelerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı" başlıklı doktora tezinde "dil tarihi bakımından daha eski olan metnin verdiği karşılıkların sonraki metinlerce ne ölçüde ve hangi koşullar altında sürdürüldüğü yahut terkedildiği" sorusuna da cevap aranmıştır. İlgili çalışmada TİEM 73; Hekimoğlu ve TİEM 40 Nüshaları karşılaştırılmıştır. Sökmen'in verdiği bilgilere göre "kaynak metindeki fiillerin %27'sinde Karahanlı metninin verdiği karşılıkların Harezmi ve Eski Oğuz metinlerince terk edildiği; %40'ında kuvvetli, %30'unda kısmi, %3'ünde ise zayıf takibin söz konusu olduğu anlaşılmıştır." (Sökmen 2018: 121).

Mustafa Argunşah, "İlk Kuran Çevirilerinin Dili Üzerine Bir Karşılaştırma" başlıklı yazısında TİEM 73, Rylands, Hekimoğlu, Özbekistan Nüshaları ile Orta Asya Kur'an Tefsiri'ni karşılaştırmış; "Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemi dil özellikleri gösteren beş Kuran çevirisi nüshanın beşi de Karahanlı Türkçesiyle çevrilmiş bir asıl nüshaya dayanmaktadır. Bu asıl nüsha Mansur bin Nuh döneminde yapılan iki dilli çeviri olabilir. Eldeki nüshalar bu çevirinin farklı nüshalarından farklı coğrafya ve zamanlarda istinsah edilmiştir." sonucuna ulaşmıştır (2019a: 397). Argunşah'ın ayrıca "Harezmi Türkçesiyle Yapılan Kur'an Çevirisinin Beş Nüshası" başlıklı bir çalışması da yayım aşamasındadır.

3. KARŞILAŞTIRMALAR VE İNCELEME

İlk bakışta bütün tercümelerin birbirine benzediği kesinlikle doğrudur. Öncelikle Doğu sahasına ait tercümelerden örnekler verelim. Aradaki farklar kalın punto ile gösterilmiştir:

Âl-i İmrân sûresi	Harezmi / Hekimoğlu Nüshası	TİEM 73 Nüshası
126	tağı kılmadı anı Tangrı meger müjde sizge tağı qarâr kılmak için köngülleriniz anın birle tağı irmes yârî bermek meger Tangrı katından yinggen hikmet birle iş kılğan	tağı kılmadı anı Tangrı meger müjde sizge tağı qarâr kılmak için köngülleriniz angıng birle tağı ermez yârî bermek meger Tangrı katından yingen hikmet birle iş kılğan
127	kesmek için bir ögürmi anlardın kim küfr ketürdiler yâ hor kılsa anlarını ewrülsele nevmidler	kesmek için bir ögürmi anlardın kim küfr ketürdiler yâ hor kılsa anlarını tağı ewrülsele nevmizler
128	yok sanga işdin nirse yâ kaytsa yâ tevbesini kabül kılsa anlar üze yâ kınası anlarını haqıkat üze anlar küç kılğanlar	yok sanga işdin nerse yâ kayıtsa [...] anların üze yâ kınası anlarını haqıkat üze anlar küç kılğanlar
129	tağı Tangrı ğa ni kim kökler içinde turur tağı ne kim yir de turur yarlık ar kimni tilese tağı kınayur kimni tilese tağı Tangrı yarlık agan rahmet kılğan	tağı Tangrı ka ni kim kökler içinde turur tağı ne kim yir içinde turur yarlık ayur kim ke kim tilese tağı kınayur kimni tilese tağı Tangrı yarlık agan rahmet kılğan
130	ay anlar kim bittiler yimeng ribâni kat kat kılınmış tağı sakıng Tangrıdın bolğay kim siz kırtulğay siz	ay anlar kim bittiler yimeng ribâni kat kat kılınmış tağı korıng Tangrıdın bolğay kim siz kırtulğay siz
131	tağı sakıng ol otđın kim anuğ kılmadı kâfirler ga	tağı korıng ol otđın kim anuğ kılmadı kâfirler ke
132	tağı boyun süng Tangrı ğa tağı yalawaç ga bolğay kim siz kırtulğay siz	tağı boyun süng Tangrı ka tağı yalawaç ka bolğay kim siz rahmet kılınğaysiz
133	tağı iwüing yarlıkamak tapa idingizdin tağı uçmak ga aning ini kökler tağı yir anuğ kılını sakınanlarga	tağı ewüing yarlıkamak tapa idingizdin tağı uçmak ka aning eni kökler tağı yer anuğ kılını korıganlarka

Tablo 2. Hekimoğlu ve TİEM 73 Nüshalarının Bazı Ayetler Özelinde Karşılaştırılması

Örnekler çoğaltılabilir. Verdiğimiz ilk örneklerin TİEM 73 ve Harezmi / Hekimoğlu Nüshalarından olmasının sebebi şudur: TİEM 73 Nüshası ilim âleminde uzun yıllar - günümüzde de bu görüşü benimseyenler vardır- en eski Kur'ân tercümesi olarak kabul edilmiş, Karahanlı Türkçesi metinleri arasında gösterilmiştir. Hekimoğlu Nüshası ise Harezmi Türkçesi ile yapılmıştır. Ancak bu iki nüsha arasında, bazı âyetlerde, ses, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından hiçbir fark yoktur. Bu, bize şunu göstermektedir. Nüshaların birbiri ile ilgisi hususu, birkaç âyetin karşılaştırılması ile karara bağlanamaz. Sahası fark etmeksizin bütün tercüme, kendi sahasındaki diğer tercüme ile az veya çok benzerdir. Fakat bu benzerlikler, karşılaştırılan nüshaların birebir kopya olduklarını göstermez. Bir tercümenin diğer bir tercüme ile benzerliği oldukça doğaldır ve mevzu bahis olan tercümenin kaynağı tektir. Tercümenin kaynağının Kur'ân olması, müstensih veya müelliflerin tasarrufla bulunma ihtimalini

en aza indirmektedir. Kur'ân hacimli bir eser olsa dahi âyetlerin pek çoğu tekrarlardan oluşmaktadır. Kur'ân'daki bazı önemli sûrelerin de tercümesinin neredeyse tüm tercümelerde aynı olduğu unutulmamalıdır. Mesela Fâtiha sûresinin tercümesi, Anadolu sahası satırarası Kur'ân tercümelerinin tamamında aynıdır veya çok az farklılık barındırmaktadır. Aşağıda birebir kopya olan ve olmayan nüshaların karşılaştırması vardır.

	Ayet	Nüsha
Furkân / 1	uludur ol kim aşağı biribidi kur'ânı kendü kılma kim bola halâyıka korkıdıcı	British Library Nüshası
	yüceldi ol tañrı ki indürdi kur'ânı kılı üstine tâ olmağıçün âlemlere korkuducu	Bursa Nüshası
	hayrı bereketi çok oldı ol kimsenün ki kur'ân indürdi haqqı bâıldan ayırmağıçün kılma ki âlemlere korkuducu olmağıçün	Manisa Nüshası
	çok oldı hayrı anuñ kim indürdi kur'ânı kılı üzere tâ ola âlemlere korkıdıcı	TİEM 40 Nüshası
Furkân / 2	ol kim anun durur pādşāhlık göklerin ve yirün ve bolmadı anun oğlanı yok durur anğa ortak pādşāhlıkda ve yaratdı dükeli nesneyi endāze kıldı endāze kılmak	British Library Nüshası
	ol tañrı ki anuñdur pādīşāhlığı göklerin ve yerlerin dağı oğul kız edinmedi şeriki dağı yokdur pādīşāhlıkda dağı her nesneyi yaratdı taqdir eyledi muhtelif hey'et üstine	Bursa Nüshası
	ol tañrı ta'ālā mülkidür gökler dağı yerler dağı oğul kız idinmedi naşrānī eyitdüğü gibi şerik dağı yokdur mülkde barça nesneyi yaratdı taqdir eyledi muhtelif hey'etler üstine taqdir eylemek	Manisa Nüshası
	ol kim anuñdur gökler pādīşāhlığı dağı yirün dağı tutmadı oğul kız dağı olmadı anuñ ortağı pādīşāhlık içinde dağı yarattı her nesneyi pes endāzeledi endāze eylemek	TİEM 40 Nüshası
Furkân / 3	ve dutdılar andan ayruñ tañrılar bunlar yaratmadılar nesene ve bunlar kendüler yaradıldı kim kudretleri yok durur tenlerine ziyāna ve assıya ve dağı kudretleri yok durur öldürmege ve dirürmege ve sonra nüşür koparmağa	British Library Nüshası
	tañrı ta'ālādan özge tañrıları edindiler ki anlar hiç nesne yaratmazlar dağı anlar yaratılmışlardır dağı mālīk olmazlar nefslerine ziyān def eylemege ne dağı assı getürmege dağı mālīk olmazlar kimseyi öldürmege ne dağı kimseyi diri eylemege ne dağı ölgenden sonra diriltmege	Bursa Nüshası
	tañrı ta'ālādan özge ma'būd idindiler ki anlar nesne yaratmazlar anlar mañlūklardur yaratılmışlardır mālīk olmazlar nefslere zararı def eylemegi ve lā menfa'ati getürmegi mālīk olmazlar kimseyi öldürmegi kimseyi diri eylemegi dağı kimseyi ba'ş eylemegi öldükden sonra	Manisa Nüshası

	dağı tuttılar ya' nî kâfirler andan ayruğ tañrılar yaratmazlar nesene dağı yaradılınurlar dağı mâlik olmazlar nefsleri için ziyâna ne dağı assıya dağı mâlik olmazlar ölüme ne dağı dirlige ne dağı girü dirilmege	TİEM 40 Nüshası
Furkân / 4	eyitdiler anlar kim kâfir boldılar degüldür bu meger yalan kim anı düzdi anğa yârî kıldı anğa ol kavm ayrukuğ dürüstlik birle geldiler zulm birle ve yalan birle	British Library Nüshası
	dağı kâfirler eyitdi bu bir düzme yalandur özi düzipdür dağı kendüye özge kavm tañkîk anlar zulm édüp bâıl söz söylediler	Bursa Nüshası
	eyitdi ol kişiler ki kâfir oldılar bu degüldür illâ yalan iftirâ eylemekdür şarf olmışdur vechinden yardım eyledi anuñ üstine özge kavm özi nefsi için yazdurdı tañkîk anlar zulm eylediler kelâma ifk diyüp yalandur didigiçün	Manisa Nüshası
	dağı eyitdi anlar kim kâfir oldılar degül uşbu ya' nî qur'ân illâ yalan bağladı anı dağı arka virdi ana anuñ üzere dağı ayruğ kavumlar pes bayık geldiler küfre dağı buhtâna	TİEM 40 Nüshası
Furkân / 5	ve eyitdiler geçmişler maşalı durur yazalar anı imlâ kıllalar anğa ırte dağı gice	British Library Nüshası
	dağı eyitdiler evvelki ümmetlerün tañnîfleridür yazdurdı anı pes ol oqınur özi üstine şabâhda ve ' aşırda	Bursa Nüshası
	dağı eyitdiler ki evvel ümmetler yazup şatr eyledükleridür ol oqınur anuñ üstine hıfzlamağıçun şabâhda ve ' aşırda	Manisa Nüshası
	dağı eyitdiler kâfirler ilergilerün meşelleridür yazındı muhammed anı pes ol oqınur anuñ üzere ya' nî ezberlemek için ırte dağı gice	TİEM 40 Nüshası
Furkân / 6	eyit iy muhammed aşağa biribidi ol kim bile sırrı göklerde ve yirde kim ol bar durur yarlıgayıcı bağışlayıcı	British Library Nüshası
	eyit yâ muhammed qur'ânı indürdi ol Allâh ki bilür gizlü sırrları göklerde ve yerlerde tañkîk ol günâhlar bağışlayıcıdur rahmet édicidür	Bursa Nüshası
	eyit yâ muhammed indürdi qur'ânı ol tañrı ta' âlâ ki sizler bilür göklerde dağı yirlerde tañkîk tañrı ta' âlâ ' afv eyleyicidür rahmet eyleyicidür	Manisa Nüshası
	eyit indürdi anı ol kim bilür ğaybı göklerde dağı yirde bayık ol oldı yarlıgayıcı rahmet kılcı	TİEM 40 Nüshası
Furkân / 7	ve eyitdiler ne bolmış bu peygâmbere kim ol yir ta' âm ve yürir bâzârlarda ne için biribimediler anun dapa ferişte kim bola anun birle qorqıdıcı	British Library Nüshası

dağı eyitdiler kâfirler ki nüçün bu peygamber yémek yér bizüm gibi ve bâzârlarda yürür biz yürügen gibi niçün özine bir ferişte inmedi ki özile yol gösterici	Bursa Nüşhası
eyitdiler ki ne oldı bu resül ki yir yimegi biz yidüğümüz gibi yürür bâzârlarda yürüdüğümüz gibi niçün inmedi özine bir melek ki bilesince <u>korquducu</u> ola	Manisa Nüşhası
dağı eyitdiler nedür uşbu yalavaç yir ta'âmı dağı yürir bâzârlarda nişe indürilmedi andın yana firişte oladı anuñıla <u>korqudıçı</u>	TİEM 40 Nüşhası

Tablo 3. Anadolu Sahasında Birebir Kopya Olmayan Nüşhaların Karşılaştırılması

Tablo 3'te Anadolu sahası satırarası Kur'an tercümeleleri arasında müstakil olan nüshalar karşılaştırılmıştır. Yukarıda belirtilen nüshalar arasındaki benzerlikler, Doğu Türkçesi satırarası Kur'an tercümelerinde olduğu gibi kaynak metnin tek olması, tercüme edilen dilin sınırlılıkları vb. sebeplerden kaynaklanmaktadır.

	Ayet	Nüsha
Âl-i İmrân / 4	aşnudın köndürüglü kişilerge tağı indürdi ayırt kemişgenni haqıqat üze anlar kim küfr ketürdiler tangrıning açuq hüccetlerine anlarğa kın bar çatıg tağı Tangrı yingen öç eyesi irür	Hekimoğlu Nüşhası
	aşnudın köndürüglü kişilerni tağı indürdi ayırt kemişgenni haqıqat üze anlar kim küfr ketürdiler tangrıning açuq hüccetlerine anlarğa kın bar çatıg tağı Tangrı yingen öç eyesi erür	Özbekistan Nüşhası
	aşnudın köndürüglü kişilerni tağı indürdi ayırt haqıqat üze anlar kim küfr ketürdiler tangrıning açuq hüccetlerine anlarğa kın çatıg tağı Tangrı yingen öç eyesi erür	Meşhed 1007 No. Nüşha
Âl-i İmrân / 5	haqıqat üze Tangrı örtülmes anıng üze nirse yer içinde tağı kökde	Hekimoğlu Nüşhası
	haqıqat üze Tangrı örtülmes anıng üze nerse yer içinde tağı kök içinde ol	Özbekistan Nüşhası
	haqıqat üze Tangrı örtülmes anıng üze nerse yerde tağı kökde ol	Meşhed 1007 No. Nüşha
Âl-i İmrân / 6	ol kim şüret kılr sizni raħimler içinde neteg tilese yok tangrı meger ol yinggen birle iş kılgan ol ol kim yingen	Hekimoğlu Nüşhası
	ol kim şüret kılr sizni raħimler içinde neteg tilese yok idi meger ol hikmet birle iş kılgan ol ol kim yingen	Özbekistan Nüşhası
	ol kim şüret kılr sizni raħimler içinde neteg kim tilese yok tapunğu meger ol yinggen hikmet birle iş kılgan	Meşhed 1007 No. Nüşha

Tablo 4. Doğu Sahasında Birbirinden Kopya Olan Hekimoğlu, Özbekistan ve Meşhed 1007 Numaralı Tercümelerin Karşılaştırılması

	Ayet	Nüsha
Nisâ / 1	ey âdem oğlanları şakınuğuz korkuğuz ol Tañrıdan ki sizi yaratdı bir nefsdan ki âdemdür andan 'avratı yaratdı ki havvâdur dañı yaratdı ve yeri ÷oldurdı ol ikisinden çok erler ve 'avratlar dañı dañı korkuğuz ol allâhdan kim şorulursız andan qarâyiblerden dañı tañkık tañrı ta'âlâ sizün üstünüze raqıbdür ne kim işlesenüz görür	Bursa Nüşhası
	iy âdem oğlanları şakınuğuz korkuğuz ol Tañrıdan ki sizi yaratdı bir nefsdan ki âdemdür ve andan 'avratını yaratdı ki havvâdur dañı yaratdı ve yeri ÷oldurdı ol ikisinden çok erler ve 'avratlar dañı dañı korkuğuz ol allâhdan kim şorulursız andan qarâyiblerden dañı tañkık tañrı ta'âlâ sizün üstünüze raqıbdür ne kim işlesenüz görür	Önder Nüşhası
En'âm / 165	dañı ol Tañrı oldur kim kıldı sizi halifeler yer yüzinde dañı yüce eyledi niceñüzi niceñüz üstine menziller sizi şınamağıcun size virdüğü nesnede tañkık senün tañrıñ 'ikâbı tizdür dañı tañrı ta'âlâ yazuqlar bağışlayıcıdur rahmet edicidür	Bursa Nüşhası
	dañı ol Tañrı oldur kim kıldı sizi halifeler yer yüzinde dañı yüce eyledi niceñüzi niceñüz üstine menziller sizi şınamağıcun size virdüğü nesneden tañkık senün tañrıñ 'ikâbı tizdür dañı tañrı ta'âlâ yazuqlar bağışlayıcıdur rahmet idicidür	Önder Nüşhası
Hûd / 5	bilmiş oluğuz ki anlar yürekleri hağdan dönderürler şaklanmağıcun allâhdan bilmiş oluğuz ki ol vağtde ki örtünürler kumâşlarını bilür tañrı ta'âlâ gizlü işlerini aşikâre işlerini ol allâh bilicidür ol fikrleri ki yüreklerden geçer	Bursa Nüşhası
	bilmiş oluğuz ki anlar yürekleri hağdan dönderürler şaklanmağıcun allâhdan bilmiş oluğuz ki ol vağtda ki örtünürler kumâşlarını bilür tañrı ta'âlâ gizlü işlerini dañı aşikâre işlerini ol allâh bilicidür ol fikrleri ki yüreklerden geçer	Önder Nüşhası
Kamer / 15	dañı anı bir âyet eyledük hiç naşihat қабул idici var mıdur	Bursa Nüşhası
	dañı anı bir âyet eyledük hiç naşihat қабул idici var mıdur	Önder Nüşhası

Tablo 5. Anadolu Sahasında Birebir Kopya Örneği Olan Nüşhalardan Bursa ve Önder Nüşhalarının Karşılaştırılması

	Ayet	Nüsha
Yûsuf / 2	bayık biz indürdük anı kûr'ân kim ' arabca anuñçun kim siz anılayasız	TIEM 40
	bayık biz anı ' arabça kûr'an iken indürdük anuñçun kim siz anılayasız	Sivas
	biz indürdük bu kûr'ânı ' arab dilince ola kim anılayasız	Kayseri
	şeksüz biz indürdük anı kûr'ânı kim ' arabca anıñçun kim anılayasız	Topkapı K.252
Yûsuf / 3	biz hikâyet eylerüz saña hikâyet eylemek görklüregın anuñıla kim vañy eyledük saña uşbu kûr'ânı dağı bayık olduñ andan ilgerü gâfillardan ya' nî yûsuf kışşasından	TIEM 40
	biz sana uşbu kûr' anı vañy eyledük saña görklüregın hikâyet eylemek hikâyet eylerüz anuñıla kim andan ilerü gâfillerden dağı bayık olduñ	Sivas
	biz hikâyet ederüz saña yâ muhammed kışşaların güzelini biz saña vañy eyledüğümüzile bu kûr'ânı egerçi sen kûr'ân inmezden öñdin gâfilidüñise	Kayseri
	biz hikâyet eylerüz saña görklüregın hikâyet eylemegün anuñıla kim vañy eyledük saña işbu Kûr'ân dağı eger olduñ andan ileri gâfillerden	Topkapı K.252
Yûsuf / 4	ol vaqt kim eyitti Yûsuf atasına iy atam bayık ben gördüm on bir ılduz dağı güneşi dağı ayı gördüm anları bana secde kılıcılar	TIEM 40
	ol vakit kim yûsuf atasına eyitti iy atam bayık ben on bir ılduzı dağı güneşi dağı ayı gördüm anları gördüm baña secde kılıcılar dağı zıkr eyle ol vaqtı ki eyitti yûsuf atasına yâ ata ben düşde görürem ki on bir yılduz dağı güneşile ay baña secde eylediler	Sivas
	ol vaqt kim didi yûsuf atasına ey atam şeksüz ben gördüm on bir yılduz dağı gün dağı ay gördüm anları baña secde eyleyiciler	Kayseri
	ol vaqt kim didi yûsuf atasına ey atam şeksüz ben gördüm on bir yılduz dağı gün dağı ay gördüm anları baña secde eyleyiciler	Topkapı K.252

Tablo 6. Anadolu Sahasında Ortak Bir Nüshaya Dayanan Tercümelerin Karşılaştırılması¹

Yukarıda, birebir kopya örneği olan ve olmayan nüshalardan örnekler verilmiştir. Makalenin hacmi gereği verilen örnekler sınırlandırılmıştır. Örnekler istenilen oranlarda çoğaltılabilir. Tablo 5 incelendiğinde iki nüshanın birbiri ile benzerlikten fazla ortak noktasının olduğu sonucu ortaya çıkacaktır. İki metin yazılış özelliklerine kadar birebir aynıdır. Bu iki metin arasındaki farklar, bir eserin iki nüshası arasındaki farklardan dahi azdır. Bursa ve Önder Nüshaları, birebir kopyalardır. Bu nüshalardan Bursa Nüshası 1401 yılında, Önder Nüshası ise H. 941 / M. 1534-1535 yılında istinsah edilmiştir. Önder Nüshasının Bursa Nüshasından kopya edildiği açıktır. Tablo 4'te verilen tercüme arasındaki ilişkinin de çok yüksek oranda olduğu ortadadır. Hekimoğlu, Özbekistan ve Meşhed 1007 Numaralı tercüme, kesinlikle birbirinden kopyadır, fakat bu tercümelerden Özbekistan Nüshası Farsça tercüme de içermektedir. Farsça tercümenin bu nüshada bulunması, diğer iki tercümeden daha

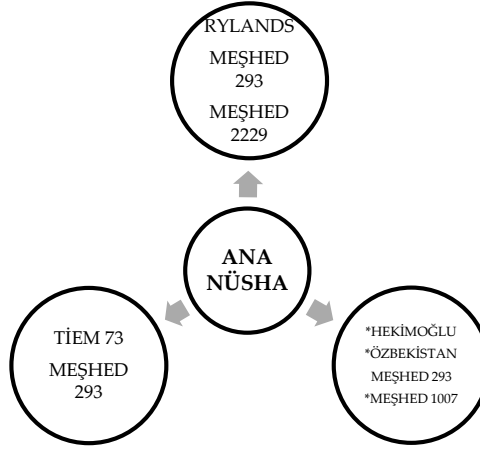
¹ Bu bölümde verilen örnekler, metin yayını gerçekleştirilen nüshalar ile sınırlandırılmıştır.

evvel istinsah edildiğini düşündürmektedir. Türkçe ilk Kur'ân tercümesi olan Rylands Nüshasında da Farsça tercüme yer almaktadır. Türkçe ilk tercümelerin Farsça tercüme esas alınarak yapıldığı bilinmektedir. Meşhed 1007 numaralı tercüme ile, Hekimoğlu Nüshası arasındaki benzerlikler ise daha yüksektir. İki nüsha, yazılış ve düzenleniş özelliklerine göre neredeyse birebir aynıdır (iki nüshada da Fatıha suresinin tercümesi Farsçadır; iki nüshada da kelimelerin yazımında nokta çoğunlukla kullanılmamıştır *vb.*). Tablo 6'da ise metin yayınları gerçekleştirilen satırasarı Kur'ân tercümeleri karşılaştırılmıştır. Bu grupta yer alan tercüme arasındaki farklar, oldukça azdır. TIEM 40, Sivas ve Topkapı K. 252 numaralı tercüme birbirinin neredeyse aynıdır. Kayseri Nüshası ise, düzenleniş, kalıp ifadelerin tercümesi, söz diziminde görülen bazı ufak farklılıklar itibarıyla diğer üç tercümeden kısmen farklılaşmaktadır. Bu nüshalar, birbirinden kopya edilmiş olmalıdır. TIEM 40 ve Sivas Nüshalarında, yazılış özellikleri (iki tercümede de *ılduz* ve *dağı*; Topkapı Nüshasında *yılduz* ve *dağı* *vb.*), kelime tercihleri, kalıp ifadelerin tercümesi (innâ enzelnâ-hu = iki tercümede de *bayık*; Topkapı Nüshasında *şeksüz* *vb.*) birebir aynıdır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Satırasarı Türkçe Kur'ân Tercüme detaylı olarak incelendiğinde, eldeki veriler dahilinde, *kendi sahasında* birbiriyle bağlantılı olmayan herhangi bir nüshanın olmadığı sonucu ortaya çıkar. Her nüsha, az veya çok oranda *kendi sahasında* diğer nüshalar ile benzerlikler göstermektedir. Bu benzerliklere istinaden, Türkçe satırasarı Kur'ân tercüme öncelikle iki gruba ayrılmalıdır. Birinci grupta birebir kopyalar; ikinci grupta ise birbiriyle ilgili olan nüshalar yer almalıdır. Buna göre, Doğu sahasında Hekimoğlu, Özbekistan ve Meşhed Âstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi'nde bulunan 1007 Numaralı tercüme birebir kopya örnekleridir. Özbekistan Nüshası için özel bir durum söz konusudur. Özbekistan Nüshası, Farsça tercüme de ihtiva etmesi açısından diğer tercümelelerden ayrılmaktadır. Özbekistan Nüshası'nda bulunan Farsça tercümenin Rylands Nüshasında yer alan Farsça tercüme ile doğrudan bir bağlantısı bulunmamaktadır. Bu durum bize, Hekimoğlu, Özbekistan ve Meşhed 1007 Numaralı tercüme Rylands ve TIEM 73 Nüshalarından ayrı bir kolda hazırlandığını göstermektedir. Yine Meşhed'de muhafaza edilen tercümelelerden 2229 numaralı tercümede de Farsça tercüme yer almaktadır. 2229 numaralı nüsha, ayetlerin düzenlenişi (her sayfada ortalama 10 kelime vardır); cilt hazırlanması (elimizde yalnızca bir bölümü vardır) *vb.* pek çok açıdan Rylands Nüshasını andırmaktadır. 293 numaralı tercümede ise satırasarı tercüme ek olarak tefsir ve dinî hikâyeler de yer almaktadır. Ayrıca satırasarı tercüme bölümlerinde bir Arapça kavrama birden fazla karşılık verilmiştir. TIEM 73 Nüshasından yalnızca 3 yıl sonra istinsah edilen bu nüshanın daha önceki tercümelelerden hareketle oluşturulduğu, bizzat eserin müellifi ve müstensihisi olan Şeyh Yusuf el-Ebâriyy oğlu Muhammed tarafından temmet

bölümünde söylenmektedir. Eldeki bilgilere göre, Doğu Türkçesi satırasası Kur'ân tercümelerini 3 kolda tasnif etmek mümkündür:

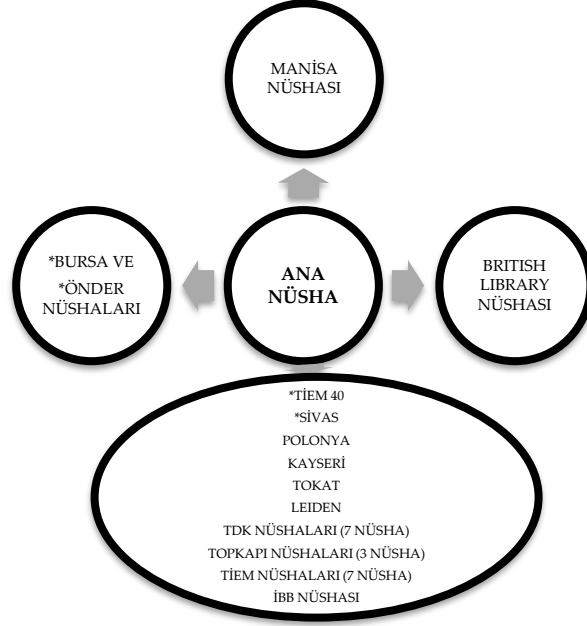

Şekil 1.*

Eldeki bilgilere göre, Anadolu sahasında yapılan satırasası Türkçe Kur'ân tercümelerini 4 kolda toplamak mümkündür. Buna göre, her koldaki tercümenin diğer tercüme ile az veya çok benzerlikleri bulunmaktadır. Bu benzerliklerin olması da gayet doğaldır. Üzerinde çalışma yaptığımız Topkapı Nüshası, söz varlığında görülen bazı farklılıklar dışında Anadolu sahasında yapılan tercümelele çeşitli açılardan benzerdir. Bu tercümelele arasında, TİEM 40 Nüshası, Topkapı Nüshasının başka bir istinsahı durumundadır. Topkapı Nüshası, seslik özellikleri ile TİEM 40 Nüshası ile büyük oranda benzer olmakla birlikte; bazı kelimelerde görülen ve Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş özellikleri olarak yorumlanabilecek imla özellikleri ile istinsahının TİEM 40 Nüshasından daha sonra olabileceğini düşündürmektedir. Fakat, yine Topkapı Nüshasında görülen, ancak TİEM 40 Nüshasında görülmeyen çok sayıda kelime bulunmaktadır. Bunun dışında, TİEM 40 Nüshasında besmele tercümesi yalnızca Fatıha suresinde yapılmıştır. Topkapı Nüshasında ise her sürenin başında besmele bulunmaktadır. TİEM 40 Nüshasında, müellif/müstensih tarafından eklenmiş şerhler ve izahlar bulunmaktadır; Topkapı Nüshasında ise böyle bir durum söz konusu değildir. TİEM 40, Sivas, Polonya, Kayseri, Tokat, Leiden, Türk Dil Kurumu Nüshaları (7 Nüsha), Topkapı Nüshaları (3 Nüsha), TİEM Nüshaları (7 Nüsha) ve İBB Nüshasının dayandığı ortak bir nüshanın olup olmadığı bilinmemektedir, fakat Anadolu sahası için mevzu bahis edilen tercümelelelerin aralarındaki benzerliklerden hareketle, Doğu sahasında tasavvur edildiği gibi, ortak bir nüshadan istinsah edildikleri düşünülebilir. Doğu sahası

* Kelime başında / * / işareti bulunan nüshalar birebir kopya nüshalardır.

tercümeleri ile Batı sahasında vücuda getirilen tercüme arasındaki benzerlik / farklılıkların tespiti ise daha detaylı çalışmalara bırakılmıştır.

Şekil 2.

Bir tercümenin hangi amaçla ve kim / kimler için yapıldığı onun dilini etkileyen en önemli unsurdur. Eski Anadolu Türkçesinin yazı dili olma sürecinde ilk eserler incelendiğinde dillerinin Arapça ve Farsça etkisinden uzak oldukları görülür. Bu durum muhakkak ki halk arasında Arapça ve Farsça bilenlerin azlığı, yani hitap edilen kesim ile alakalıdır. Müelliflerin Arapça ya da Farsça bilmemesi düşünülemez, zira Eski Anadolu Türkçesiyle vücuda getirilen pek çok eser tercümedir. Anadolu sahasında yapılan ilk Kur'ân tercümelerinde ise durum biraz daha farklıdır. Anadolu sahasında yapılan ilk Kur'ân tercümelerinden *Cevâhirü'l-Asdâf*, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yoğun olarak kullanıldığı bir eserdir. İstinsah tarihi bilinen Bursa Nüshasında (1401), İslami terimleri Türkçe ile karşılamak yerine özellikle Arapça kökenli kelimeler tercih edilmiştir. Yani bir Kur'ân tercümesinin istinsah tarihinin oldukça eski olması, onun dilinin Arapça ve Farsça etkisinden uzak olduğunu göstermez. Bu durum, hitap edilen kesimden çok müellifin tasarrufu ile ilgilidir. Türkçe Kur'ân tercümeleri, metinlerde kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler açısından *eskicilik bağlamında* karşılaştırılmamalıdır. Nüshalarda tercih edilen söz varlığı, müellifin / müstensihin tasarrufundadır. Bursa Nüshasından daha sonra istinsah edildiği bilinen bazı nüshalar Arapça ve Farsça etkisinden uzaktır. Mesela,

Topkapı Nüshasında, Bursa Nüshasında kullanılan fakat Topkapı Nüshasında bir kez dahi kullanılmayan 500'den fazla Arapça ve Farsça kelime vardır. Bu kelimelerin yerine Topkapı Nüshasında Türkçe kelimeler tercih edilmiştir. İleride yapılacak çalışmalarda, nüshaların karşılaştırılması için belli ölçütler esas alınması elzemdir. Karşılaştırması yapılan tercüme, çeşitli açılardan tematik olarak ele alınmalıdır. Öncelikle tercüme tekniği, tercümelerde İslami terimlere verilen karşılıklar, bazı yer adlarının ve kalıp ifadelerin karşılama şekilleri, Allah'ın sıfatları, mukattâ harfleri için yapılan açıklamalar vs. öncelikle değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKAR, A. (1992), *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [53b-105b]*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- ALPER, M. (1998), *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [315a-388a]*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- ARGUNŞAH, M. (2019a), "İlk Kuran Çevirilerinin Dili Üzerine Bir Karşılaştırma". *Yeni Türkiye*. İlk Dönem İslami Eserler Özel Sayısı-I. Ocak-Şubat 2019. s. 386-398.
- ARGUNŞAH, M. (2019b), "Harezm Türkçesiyle Yapılan Kur'an Çevirisinin Beş Nüshası". *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. (Yayın Aşamasında).
- ATA, A. (2013), *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'ân Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Nolar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYHAN, V. (2007), *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Gramer-Metin-Sözlük) [245b-320a]*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- BOESCHOTEN, H. (2006), "Translations of the Koran: Sources for the History of Written Turkic in a Multilingual Setting". *Turkic-Iranian Contact Areas Historical and Linguistic Aspects* (Ed. Lars Johanson and Christiane Bulut), Turkologica 62, Harrassowitz Verlag: Wiesbaden, pp. 69-89.
- DELİCE, H. İ. (1992), *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [105b-170b]*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- EMİNOĞLU, E. (1992), *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [171a-245b]*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- GÜL, A. (2014), *British Library Or 9515'teki Türkçe Kur'ân Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- İNAN, A. (1991a), "Eski Türkçe Üç Kur'ân Tercümesi". *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 128-136.
- İNAN, A. (1991b), "Kur'ân'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar". *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 141-155.
- İNAN, A. (1991c), "Kur'ân-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercüme Üzerine Bir İnceleme". *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 156-186.
- KARABACAK, E. (1994-1995), *An Inter-linear Translation of the Qur'an into Old Anatolian Turkish Part I: Introduction and Text*, Cambridge-Boston: Sources of Oriental Languages and Literatures 22, Turkish Sources XX, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1994. *Part II: Glossary*, Cambridge-Boston: Sources of Oriental Languages and

Literatures 22, Turkish Sources XX, Harward University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1995.

KARABACAK, E. (2006), *Türkçe, Arapça, Farsça Satır Arası Kur'ân Tercümesi British Museum Or 9515*. Ankara: Öncü Kitap.

KÖK, A. (2007), "Hakaniye Türkçesi Kur'ân Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi". *Türk Dünyası Araştırmaları*. Vol. 171, s. 107-120.

KÜÇÜK, M. (2014), *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'ân Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÜTÜKÇÜ, M. (2005), *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) [535b-616b]*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

KÜPELİ, H. (2006), *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) [464a-535b]*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

NALBANT, M. V. – DEMİREL, E. (2016), "Nehcü'l-Feradis'teki Ayet Tercümeleri ve Bunların Harezmi Türkçesi Kur'ân Tercümeleriyle Karşılaştırılması Üzerine". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. (2015) Cilt 12, S. 2, s. 131-173.

ÖZKAN, M. (2010), "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'ân Tercümeleri". *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*, İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 516-568.

SAĞOL, G. (1993-1995-1996), *An Inter-Linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish. Introduction, Text, Glossary and Facsimile. Part I: Introduction and Text*, Harvard, 1993, XL - 369 s.; *Part II: Glossary*. Harvard, 1995, XXIII - 310 s., *Part III: Facsimile of the MS Süleymaniye Library Hekimoğlu Ali Paşa No. 2; Section One: 1b-300b*. Harvard, 1996, 229 s.; *Section Two: 301a-587b*. Harvard, 1996, s. 303-594.

SÖKMEN, İ. (2018), *Satırasarı Türkçe Kur'ân Tercümelerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Gazi Kitabevi.

ŞİMŞEK, Y. (2017), *Eski Anadolu Türkçesi Satırasarı Kur'ân Tercümesi (Topkapı Nüshası, Giriş - Metin - Notlar - Dizin)*, Doktora Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.

TOKER, M. (2011), *Anonim Satır Altı Kur'ân Tercümesi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım Örnekleri) I*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.

TOPALOĞLU, A. (1976), *Muhammed Bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'ân Tercümesi, C. I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÜNLÜ, S. (2018), *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Altı Transkribeli Kur'ân Tercümesi TİEM – 73, (8 Cilt)*, Ankara: Konya Selçuklu Belediyesi Yayınları.

ÜŞENMEZ, E. (2011), "Eski Bir Kur'ân Tercümesinin (Özbekistan Nüshası) 15. Yüzyıla Ait Bir Osmanlı Dönemi Kur'ân Tercümesiyle Karşılaştırılması", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü Ve Tefsir Çalışmaları*, C. I. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, s. 363-383.

ÜŞENMEZ, E. (2013), *Türkçe İlk Kur'ân Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Satır Arası Türkçe – Farsça Tercümeli (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini-Tıpkıbasım)*, Ankara: Akademik Kitaplar.

YILMAZ, B. I. (2015), *Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki Satır Arası Kur'ân Tercümesi 1a - 216b (Giriş - Metin - Sözlük - Tıpkıbasım)*, Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

YILMAZ H. (1992), *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'ân Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [1b-53a]*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.